

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ
У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН****COMPARATIVE ANALYSIS OF CRIMINAL LIABILITY FOR CRIMES IN THE FIELD
OF LAND RELATIONS**

Бегма А.П., к.ю.н.,
доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Академія праці, соціальних відносин і туризму

Шуст А.П., к.ю.н.,
викладач-методист
Київський професійно-педагогічний фаховий коледж імені Антона Макаренка

Ханов А.О., адвокат

У статті розглянуто порівняльний аналіз кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин в Україні та інших країнах світу. Дослідження ґрунтується на вивченні національних законодавств, судової практики та міжнародних правових актів, що регулюють питання земельних правовідносин. Основну увагу приділено визначенню складу злочинів, міри покарання та особливостей кримінального переслідування за порушення земельного законодавства.

Проведено аналіз чинного законодавства України у порівнянні з нормами кримінального права інших країн, зокрема США, Німеччини, Франції та Великобританії. Визначено основні тенденції та проблеми в регулюванні відповідальності за злочини у сфері земельних відносин, а також запропоновано шляхи вдосконалення українського законодавства у цій галузі.

Аналіз показав, що в багатьох країнах існує тенденція до посилення кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин, що обумовлено зростаючою важливістю охорони земельних ресурсів. Водночас, виявлено певні проблеми та недоліки у правовому регулюванні цих питань в Україні, зокрема недостатня деталізація складів злочинів та не завжди адекватні санкції.

Зроблений висновок, що аналіз кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин, свідчать про значні відмінності у підходах до правового регулювання цього питання в різних країнах. Зокрема, різниця проявляється у визначенні складу злочинів, тяжкості покарань та організаційно-правових механізмах захисту земельних ресурсів.

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні рекомендації для вдосконалення кримінально-правового захисту земельних відносин в Україні: 1) вдосконалити правову базу шляхом деталізації складів злочинів у сфері земельних відносин; 2) переглянути санкції за відповідні злочини, забезпечивши їх адекватність та ефективність; 3) врахувати позитивний досвід інших країн у питаннях організаційно-правового забезпечення охорони земельних ресурсів.

Встановлено, що проведене дослідження сприяє розширенню наукових знань у сфері кримінально-правового регулювання земельних відносин та надає практичні рекомендації для покращення законодавства України.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, земельні відносини, порівняльні правові дослідження, земельне право, зарубіжний досвід.

The article deals with a comparative analysis of criminal liability for crimes in the field of land relations in Ukraine and other countries of the world. The research is based on the study of national legislation, court practice and international legal acts regulating land relations. The main attention is paid to defining the elements of crimes, penalties and peculiarities of criminal prosecution for violation of land legislation.

The author analyzes the current legislation of Ukraine in comparison with the criminal law of other countries, in particular, the USA, Germany, France and Great Britain. The author identifies the main trends and problems in the regulation of liability for crimes in the field of land relations, and suggests ways to improve Ukrainian legislation in this area.

The analysis has shown that in many countries there is a tendency to increase criminal liability for crimes in the field of land relations, which is due to the growing importance of land protection. At the same time, certain problems and shortcomings in the legal regulation of these issues in Ukraine have been identified, in particular, insufficient detailing of corpus delicti and not always adequate sanctions.

It is concluded that the analysis of criminal liability for crimes in the field of land relations shows significant differences in the approaches to legal regulation of this issue in different countries. In particular, the difference is manifested in the definition of corpus delicti, severity of punishment and organizational and legal mechanisms for the protection of land resources.

Based on the study, the following recommendations can be made to improve the criminal legal protection of land relations in Ukraine: 1) to improve the legal framework by detailing the corpus delicti of crimes in the field of land relations; 2) to review the sanctions for the relevant crimes, ensuring their adequacy and effectiveness; 3) to take into account the positive experience of other countries in the matters of organizational and legal support for the protection of land resources.

It is established that this study contributes to the expansion of scientific knowledge in the field of criminal law regulation of land relations and provides practical recommendations for improving Ukrainian legislation.

Key words: criminal liability, land relations, comparative legal studies, land law, foreign experience.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві земельні ресурси є одним з найбільш важливих і цінних активів. Їхнє раціональне використання, охорона та захист від протиправних дій стають все більш актуальними завданнями. Незаконні дії у сфері земельних відносин можуть призводити до значних економічних збитків, соціальних конфліктів та екологічних катастроф. Тому забезпечення ефективної кримінально-правової охорони земельних відносин є однією з ключових задач держави.

Проте, незважаючи на важливість цієї проблеми, у різних країнах підхід до кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин значно відрізняється.

Це зумовлено різноманітністю правових систем, історичних традицій, економічних умов та інших факторів. Відповідно, аналіз цих відмінностей може бути корисним для виявлення найкращих практик та розробки рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства.

Мета дослідження: здійснення порівняльного аналізу кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин в Україні та інших країнах. Такий аналіз дозволить визначити особливості та спільні риси підходів до кримінально-правового регулювання земельних відносин, а також запропонувати шляхи вдосконалення національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Передусім зазначимо, що на законодавчому рівні закріплено визначення понять «земля» та «земельні ресурси», зокрема в Законі України «Про охорону земель». Згідно зі статтею 1 цього Закону, земля – це поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею. Земельні ресурси представляють собою сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису для розселення та господарської діяльності, а також є основним засобом виробництва в сільському та лісовому господарстві [1].

Таким чином, термін «земельні ресурси» є більш багатогранним і має ширше змістовне наповнення порівняно з поняттям «земля». Крім того, земельні ресурси характеризуються тим, що вони залучені у господарську діяльність людини.

На думку В. Андрейцева, таке визначення земельних відносин є некоректним і неповним, позбавляє можливості їх адекватного і реального втілення, оскільки воно може бути застосоване тільки до однієї групи відносин – відносин права власності на землю [2, с. 14].

У подібному контексті висловлюються й інші науковці, зазначаючи, що аналіз статті 2 Земельного кодексу України свідчить про те, що закон фактично обмежує коло земельних відносин лише відносинами власності на землю. Хоча ці відносини є важливою складовою, вони охоплюють лише частину системи земельних відносин, не враховуючи при цьому цілу низку інших суспільних земельних відносин, таких як відносини з охорони та відтворення земель, здійснення управління у сфері земельних відносин, застосування юридичної відповідальності за земельні правопорушення тощо [3, с. 15].

У визначенні, запропонованому О. Бондаром, акцент робиться на відображенні особливостей правового статусу та всієї багатогранності функцій землі, а відповідно, і земельних відносин. Під земельними відносинами пропонується розуміти вольові суспільні відносини, що стосуються землі як основного національного багатства, особливого об'єкта речових та зобов'язальних прав, об'єкта та засобу господарювання, здійснення інших видів суспільної діяльності, а також як об'єкта державного управління й охорони [4, с. 15].

Найбільш чітко і структуровано зміст земельних відносин відобразив В. В. Носік, який виділив чотири умовні складові цих відносин та визначив предмет земельного права як врегульовані нормами та методами земельного, приватного та публічного права суспільні відносини, що виникають між суб'єктами у процесі: 1) здійснення права власності на землю українського народу; 2) державного та самоврядного регулювання земельних відносин; 3) виконання заходів з охорони та раціонального використання землі як основного національного багатства; 4) захисту суб'єктивних земельних прав та законних інтересів громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави [5, с. 181].

Аналіз юридичної літератури показує, що при вивченні поняття «злочини у сфері земельних відносин» науковці іноді необґрунтовано ігнорують багатогранність земельних відносин, зводячи його лише до однієї зі згаданих сфер.

Наприклад, Я. О. Дякін відносить до злочинів у сфері земельних відносин лише ті склади, які як безпосередній об'єкт передбачають право володіти, користуватися та розпоряджатися землею. І це при тому, що сам автор зазначає, що земля та земельні відносини є безпосереднім об'єктом не лише в злочинах, які порушують право власності на землю (ст. 197-1 Кримінального кодексу України), а й у злочинах екологічної спрямованості (ст. 239 КК України), пов'язаних з господарюванням (ст. 254 КК України) та навіть тих, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю (статті 190, 364, 365, 366 КК Укра-

їни та інші). Таким чином, навіть залишаючи поза увагою спірність положень про визнання землі «об'єктом» злочину та віднесення злочину, передбаченого ст. 254 КК України, до злочинів, пов'язаних з господарюванням, можна констатувати непослідовність позиції дослідника з цього питання [6, с. 151].

Злочини у сфері використання та охорони земель України можна розділити на дві категорії:

1. Злочини, об'єктом яких є земля як природний ресурс.

2. Злочини, об'єктом яких є права на землю.

До першої категорії належать забруднення або псування земель (ст. 239 Кримінального кодексу України (надалі – ККУ) та безгосподарське використання земель (ст. 254 ККУ). До другої категорії відносяться незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 ККУ) та незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 ККУ) [7].

Недосконалість (або в деяких випадках повна відсутність) нормативних актів, що регулюють кваліфікацію дій осіб за порушення земельного законодавства, також ускладнює роботу оперативних підрозділів. Це дозволяє посадовим особам органів влади приховувати свої дії під виглядом суспільно-корисних, приймаючи рішення колегіально, надаючи земельні ділянки у власність без дотримання відповідної процедури, змінюючи цільове призначення та обґрунтовуючи такі дії службовою необхідністю [8, с. 98].

Погоджуємося з вище зазначеним висновком, адже однією з умов, що сприяють зростанню злочинності в земельній сфері, та водночас однією з проблем виявлення земельних злочинів є майже повна відсутність державного контролю у сфері використання та охорони земель. Постійні реформи державних органів виконавчої влади, які організують та здійснюють державний нагляд (контроль) за дотриманням земельного законодавства, використанням та охороною земель, сприяють вчиненню злочинів у цій сфері, а також призводять до неефективної роботи цих органів. Крім того, злочинці є досить обізнаними та володіють значним арсеналом навичок, які дозволяють їм оперативно протидіяти правоохоронцям.

Сприятливими умовами для вчинення земельних злочинів є недосконалість земельного законодавства, неефективна робота державних органів виконавчої влади, які організують та здійснюють державний нагляд (контроль) за дотриманням земельного законодавства, використанням та охороною земель, корупція та відсутність прозорого ринку земель в Україні. Організаційні та правові проблеми розслідування земельних злочинів включають низький рівень професійної підготовки слідчих, що не дозволяє ефективно виявляти та документувати такі злочини, а також складність кваліфікації цих злочинів. Знання особливостей виявлення злочинів надасть працівникам правоохоронних органів можливість визначити основні форми та способи вчинення злочинів у сфері земельних правовідносин, змодельовати злочинну поведінку підозрюваних осіб та сформувати порядок дій при фіксації злочинної діяльності.

О. Дудоров, зазначає, що конструктивні та обґрунтовані результати порівняльно-правового методу можливі лише за умови проведення повноцінного, детального дослідження, заснованого на чіткій класифікації основних кримінально-правових систем [9].

Земельні відносини є ключовим елементом правової системи будь-якої держави, адже земля є основним засобом виробництва та важливим ресурсом. Забезпечення правової охорони земельних відносин є важливим завданням держави, зокрема через встановлення кримінальної відповідальності за злочини у цій сфері.

Злочини у сфері земельних відносин включають будь-які протиправні дії, спрямовані на незаконне викорис-

тання, привласнення чи знищення земельних ресурсів. Це можуть бути злочини, пов'язані з незаконним відведенням земель, самовільним захопленням земельних ділянок, порушенням екологічних норм та зловживанням владою при розподілі земель.

Злочини у цій сфері можна класифікувати за кількома критеріями:

– За характером протиправних дій: незаконне захоплення земель, незаконне будівництво, порушення екологічних норм.

– За суб'єктами злочинів: злочини, скоєні приватними особами, службовими особами, органами місцевого самоврядування.

– За мірою шкоди: злочини, що призводять до значної матеріальної шкоди, та злочини, що мають переважно адміністративний характер.

Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин в Україні регулюється Кримінальним кодексом України. Основні статті, що стосуються цієї теми, включають [7]:

1) стаття 197-1: «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво»;

2) стаття 254: «Безгосподарське використання земель».

Кримінальна відповідальність накладається на правопорушення, які мають суспільну небезпеку та завдають значної шкоди охоронюваному суспільним інтересам. Пункт 1 статті 197-1 Кримінального кодексу України передбачає два види покарань: штраф та арешт до 6 місяців. Однак, зазначається, що розміри штрафів, визначені законодавством, часто не відповідають масштабу завданої матеріальної шкоди. У тексті розглянуто дві частини статті 197-1 Кримінального кодексу України, які передбачають різні види покарань за злочини. Частина 2 цієї статті передбачає більш суворе покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі для більш тяжких правопорушень. У пункті 4 тієї ж статті передбачено позбавлення волі на строк від 1 до 3 років як єдиний вид покарання, без альтернатив. Також важливо врахувати, що обмеження волі не може бути застосовано до певних категорій осіб згідно з частиною 3 статті 61 Кримінального кодексу України. Таким чином, у випадках, коли ці особи притягуються до відповідальності за злочини, передбачені цією статтею, суди втрачають можливість обмеження волі і повинні заміняти це покарання іншими видами. Загалом, різниця у видах покарань та їхнє застосування виявляють певні недоліки та невідповідності з характером вчинених злочинів, що вимагає удосконалення законодавства для більш ефективного і пропорційного судочинства [7].

У США кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин регулюється як на федеральному рівні, так і на рівні окремих штатів. Наприклад, федеральний закон про охорону земель передбачає суворі покарання за порушення екологічних норм, включаючи великі штрафи та тривалі терміни ув'язнення [10, с. 632].

У Німеччині відповідальність за злочини у сфері земельних відносин регулюється Кримінальним кодексом Німеччини та законами про охорону навколишнього середовища. Злочини включають незаконне відведення земель, порушення екологічних норм та зловживання службовим становищем [11, с. 185].

Французьке законодавство передбачає кримінальну відповідальність за незаконне використання земельних ресурсів, порушення норм земельного планування та незаконне будівництво. Законодавство Франції є суворим і передбачає значні штрафи та можливість ув'язнення [12, с. 182].

В аспекті можливого врахування при вдосконаленні вітчизняного кримінального законодавства на особливу увагу заслуговує той факт, що, незважаючи на наявність

трьох заборон, в яких окремо регламентується відповідальність за забруднення водойм, ґрунтів та повітря (параграфи 324, 324-а та 325 КК ФРН відповідно), німецький законодавець передбачив єдині для всіх зазначених складів злочинів кваліфікуючі ознаки. Відповідно до § 330 КК ФРН особливо тяжким забрудненням навколишнього середовища визнається умисне діяння, передбачене параграфами 324–329, яке: 1) спричинило таку шкоду водоймам, ґрунту чи території, яка знаходиться під охороною, яка не може бути усунута, або усунення якої вимагає тривалого часу чи великих витрат; 2) наносить шкоду громадському забезпеченню водою; 3) на тривалий час спричиняє істотну шкоду видам тварин чи рослин, які знаходяться під загрозою вимирання; 4) вчинене з корисливих мотивів. Логічно, що покарання за такі діяння є суттєво суворішим (позбавлення волі на строк аж до 10 років), ніж за «звичайне» забруднення природних ресурсів, зокрема, і ґрунтів (штраф або позбавлення волі на строк до 5 років) [12, с. 165–169].

У Великобританії кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин регулюється низкою законів, включаючи Закон про охорону навколишнього середовища та Закон про планування. Покарання включають великі штрафи та можливість позбавлення волі [13, с. 87].

Порівняльний аналіз показує, що всі розглянуті країни передбачають суворі покарання за злочини у сфері земельних відносин. Основні тенденції включають посилення контролю за використанням земельних ресурсів та суворе покарання за порушення екологічних норм.

Основними проблемами українського законодавства є недостатня ефективність правозастосування та недосконалість нормативно-правової бази. Для підвищення ефективності необхідно вдосконалити законодавство, враховуючи міжнародний досвід, та посилити контроль за виконанням земельного законодавства.

Висновки, отримані у результаті порівняльного аналізу кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин, свідчать про значні відмінності у підходах до правового регулювання цього питання в різних країнах. Зокрема, різниця проявляється у визначенні складу злочинів, тяжкості покарань та організаційно-правових механізмів захисту земельних ресурсів.

Порівняння законодавства України та інших країн дозволило виявити кілька ключових аспектів:

1. Різноманітність складів злочинів. В різних правових системах перелік злочинів у сфері земельних відносин може суттєво відрізнитися. В Україні, як і в багатьох інших країнах, особлива увага приділяється незаконним діям щодо приватизації, відчуження та використання земельних ділянок.

2. Відмінності у санкціях. Санкції за злочини у сфері земельних відносин також варіюються. В одних країнах переважають штрафні санкції, в інших – позбавлення волі. В Україні санкції мають комплексний характер, включаючи як штрафи, так і можливість позбавлення волі.

3. Класифікація та кваліфікація злочинів. Різні правові системи пропонують різні підходи до класифікації та кваліфікації злочинів. Це може включати поділ злочинів на категорії за ступенем тяжкості, мотивацією злочинця та наслідками злочину.

Аналіз показав, що в багатьох країнах існує тенденція до посилення кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин, що обумовлено зростаючою важливістю охорони земельних ресурсів. Водночас, виявлено певні проблеми та недоліки у правовому регулюванні цих питань в Україні, зокрема недостатня деталізація складів злочинів та не завжди адекватні санкції.

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні рекомендації для вдосконалення кримінально-правового захисту земельних відносин в Україні:

- Вдосконалити правову базу шляхом деталізації складів злочинів у сфері земельних відносин.
- Переглянути санкції за відповідні злочини, забезпечивши їх адекватність та ефективність.

– Врахувати позитивний досвід інших країн у питаннях організаційно-правового забезпечення охорони земельних ресурсів.

Таким чином, проведене дослідження сприяє розширенню наукових знань у сфері кримінально-правового регулювання земельних відносин та надає практичні рекомендації для покращення законодавства України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV : станом на 18 трав. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення: 19.05.2024).
2. Андрейцев В. І. Земельне право і законодавство суверенної України. Актуальні проблеми практичної теорії. 2-ге вид., випр. К.: Знання, 2017. 445 с.
3. Мірошніченко А. М. Земельне право України: Підручник. 2-ге видання, допов. і перероб. К.: Алерта; ЦУЛ, 2016. 678 с.
4. Бондар О. Г. Земля як об'єкт права власності за земельним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. К., 2015. 222 с.
5. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу: Монографія. К.: Юрінком Інтер, 2016. 544 с.
6. Дякін Я. Класифікація злочинів у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2023. № 2. С. 148–151.
7. Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 19 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 19.05.2024).
8. Настенко А.В. Виявлення і розслідування підрозділами БОЗ МВС України одержання неправомірної вигоди службовими особами у сфері земельних правовідносин. *Право і безпека*. 2013. № 3. С. 95–99.
9. Дудоров О. О. Відгук офіційного опонента на дисертацію Шульги Андрія Михайловича «Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.08. Харків, 2019. С. 14.
10. Полянський Є. Парадигма кримінального покарання в праві США. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 630–633.
11. Черепій П. Кримінальне судочинство Німеччини. Загальна характеристика. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2017. № 29. С. 182–187.
12. Кримінальна відповідальність як інститут кримінального права Франції та України: порівняльний аналіз: Монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 232 с.
13. Старовойтова Ю.Г. Загальна частина кримінального права Англії та США: (навчальний посібник) Київ : Атіка, 2022. 104 с.